

УДК 374.013.83

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИЗНАЧЕННЯ ДОРΟΣЛОСТІ

Гордієнко М.Г.

У статті проведено аналіз психологічних досліджень, присвячених віковій періодизації дорослої людини і визначенню поняття дорослості.

Ключові слова: дорослість, особистість, освіта дорослих.

В статье проведен анализ психологических исследований, посвященных вековой периодизации взрослого человека и определения понятия взрослости.

Ключевые слова: взрослость, личность, образование взрослых.

The article sets forth the analysis of psychological studies on age periodization of adults and the definition of adulthood.

Key words: adulthood, personality, adult education.

Постановка проблеми. У психології й педагогії проблема періодизації віку людини розглядається у зв'язку з діагностикою та керуванням резервами й ресурсами людини, підвищенням ефективності навчання й виховання. У зв'язку із проблемою періодизації розвитку особистості перше питання, яке виникає при аналізі проблеми навчання дорослих, – це питання про те, кого ми можемо вважати дорослими і в якому віковому періоді починається дорослість.

Стандартний період функціонування дорослості охоплює досить значний інтервал часу – від юності до початку старіння. Його календарні строки, особливо в початковій і пізній фазі, досить варіативні й неодноразово змінювалися. Вивчення цього періоду онтогенезу має особливе значення в психології, оскільки психофізіологічні характеристики дорослих людей виконують функції еталонів стосовно різних стадій росту, дозрівання й формування окремих психофізіологічних функцій, процесів і станів.

Аналіз досліджень. У науковій літературі існують помітні розбіжності в поглядах на встановлення меж періодів розвитку людини. А.О.Реан відзначає, що дана ситуація обумовлена тим, що суб'єктивне самовідчуття й об'єктивні показники розквіту сил людини визначаються не стільки хронологічним віком, скільки різними факторами, серед яких: соціо-економічний статус, освітній рівень, специфіка професійної діяльності. У зв'язку із цим у сучасній психології розвитку людини все більшою мірою затверджується точка зору Г.Крайг про складність визначення меж стадій розвитку дорослих людей, оскільки головна особливість розвитку дорослості – мінімальна залежність від хронологічного віку. Більшою мірою зміни мислення, поведінки й особистості дорослої людини визначаються обставинами життя – її цілями, установками, досвідом, родом занять тощо [10].

Ряд дослідників, що займаються проблемами розвитку й самопізнання, розглядають дорослість як час постійних змін і росту. Розвиток людини в період дорослості залежить від вирішення проблем попередніх періодів – набуття довіри й автономії, ініціативи й працьовитості [10].

За сучасними дослідженнями зростання, розвиток, адаптація й пов'язані з ними зміни психічного функціонування людини тривають протягом усього її життя. Тому на сьогоднішній день однозначного визначення поняття “дорослість” у психологічній літературі немає. Проблеми визначення періоду дорослості присвячені роботи таких відомих учених-психологів, як Б.Г.Ананьев, О.О.Бодалев, Л.І.Божович, А.О.Деркач, І.С.Кон, Є.Ф.Рибалко, Д.І.Фельдштейн та ін.

Метою статті є аналіз психологічних досліджень, присвячених віковій періодизації дорослої людини і визначення поняття дорослості.

Виклад матеріалу дослідження. Аналіз психологічної літератури з теми дослідження свідчить, що не існує єдиної загальноприйнятої класифікації вікових періодів розвитку людини, хоча в різний час дослідники робили численні спроби створення різної класифікації, а єдиної так і не було прийнято. Це свідчить про неоднозначність розуміння даної проблеми, що підтверджується існуванням у сучасній психології й антропології різних класифікацій, що збігаються лише в одному – визнанні якісної своєрідності вікових змін дорослості. На громадження за останні десятиріччя порівняльних характеристик різних періодів життя дорослої людини, за допомогою яких відмежовуються ці періоди від ранньої юності, з одного боку, і старості – з іншого, дозволяє розчленувати дорослість на певні макроперіоди: ранню, середній вік, літній вік і ряд перехідних станів між ними.

Так, *ранню дорослість* багато авторів співвідносять із періодом юності (її хронологічні рамки – від 15–16 до 22–25 років); *середній вік* – з періодом молодості (від 20–35 років, за Д.Векслером) або “зрілості” (25–40 років, за Д.Бромлей), 25–50 років (за Д. Бірреном), до 36–60 років (за міжнародною віковою класифікацією); *літній вік* – зі старістю (від 55 років і більше). Деякі дослідники верхню межу дорослості в соціальному плані співвідносять із закінченням школи й початком самостійного життя (17–18 років), а нижню – з виходом на пенсію (55–60 років) [12].

На думку І.С.Кона, вікова періодизація відбиває взаємозалежність між віком і соціальними можливостями індивіда: “Хронологічний вік, а точніше – передбачуваний ним рівень розвитку індивіда, прямо або побічно визначає його суспільне становище, характер діяльності, діапазон соціальних ролей тощо” [7, с. 7]. Разом з тим дослідники (Б.Г.Ананьєв, К.А.Абульханова-Славська, І.С.Кон) відзначають факти розбіжності вікової й особистісної періодизації, яка, “починаючи з юності, уже перестає збігатися з віковою” [3, с. 42]. Причина цієї розбіжності полягає у нерівномірності й гетерохронності процесу розвитку людини, у зв’язку із чим “початок особистості настає набагато пізніше, ніж початок індивіда” [6]. На думку Б.Г.Ананьєва, “особистість завжди молодша за індивіда в тій самій людині. Історія особистості або життєвий шлях (біографія), хоча й уважається з дати народження, однак починається набагато пізніше” [6]. Існування розбіжності процесів розвитку людини як індивіда і як особистості пов’язано з тим, що одна людина проходить соціальний етап у більш ранньому, інша – у більш пізньому віці. Особистість, таким чином, виступає як рушійна сила життєвої динаміки, інтенсивності, змістовності свого життя [3, с. 42]. Крім того, існує внутрішньоособистісна гетерохронність, тобто різночасність досягнення зрілості особистості в різних сферах життєдіяльності (І.Кон).

Дорослість часто сприймається як статичний, одного разу досягнутий остаточний стан (наприклад, вираз “стати дорослим”). Це процес, стадія життєвого шляху, що характеризується, з одного боку, адаптацією, пристосуванням до існуючих соціальних умов і здатністю їх відтворювати, а з іншого – самостійністю, здатністю й умінням ініціювати щось нове, змінюючи успадковані від минулого обставини [9].

За теорією Р.Хевіхерста (1972), періоди розвитку можна визначити, спираючись на різні обов’язки для кожної вікової групи. За Р.Хевіхерстом, перехід від юності до раннього дорослого віку (від 18 до 30 років) відбувається за рахунок шлюбу, батьківства, створення власного життєвого простору, початком кар’єри, соціальною відповідальністю [1].

Цю думку продовжує концепція Е.Ериксона, де існує вісім основних стадій розвитку людини, на кожній з яких особистість має зробити для себе певний вибір, розв’язати певне для кожного віку завдання, при цьому нерідко зустрічаючись із різними труднощами. Так, на стадії ранньої дорослості це – встановлення інтимності, у широкому сенсі цього слова, тобто встановлення близьких відносин, що так чи інакше пов’язано зі статусом особистості в суспільстві, якщо зважати на концепцію життєвих завдань П.Хейманса, і із соціальним схваленням – тобто є просоціальною поведінкою [14]. В.Вайлент,

поділяючи точку зору Е.Ериксона щодо періодизації життя особистості, вносить доповнення до його теорії. Він висловив припущення, що перед установленням близькості й розвитком генеративності лежить період відносного внутрішнього спокою. В.Вайлент назвав цю стадію “зміцненням кар’єри”, тому що індивідум зосереджується на навчанні, зміцненні свого професійного статусу й забезпеченні своєї родини. Як тільки його кар’єра реалізувалася, він повертається до питань ідентичності, а саме – до генеративності [10].

За І.С.Коном, Д.І.Фельдштейном, соціальне дозрівання визначається декількома критеріями. Це завершення освіти, набуття стабільної професії, початок трудової діяльності, економічна самостійність, політичне й громадянське повноліття, служба в армії (для чоловіків), одруження, народження першої дитини. Але тут, як і в часі фізичного дозрівання, існують великі відмінності як між різними групами молоді, так і в розвитку окремої особистості. Вступ у життя – не одномоментна подія, але тривалий процес, біологічні, соціальні й психологічні аспекти якого мають свій власний тимчасовий ритм, неоднаковий у різних людей у різних конкретних умовах [8, с. 239–247].

О.Є.Сапогова, характеризуючи молодість людини, відзначає, що в цей період відбувається становлення самостійності й відповідальності за свої вчинки, здатність приймати життєво важливі рішення, закріплення світоглядних орієнтацій, побудова стійкого світосприйняття, визначення перспектив і цілей життя. Але в той же час, володіючи всією сукупністю прав вести доросле життя, молода людина далеко не завжди здатна знайти й реалізувати себе. У цей період людина починає свідомо будувати майбутнє, орієнтуючись на всю вікову перспективу в цілому, а не тільки на оволодіння цінностями й цілями найближчого вікового періоду, як це було на всіх попередніх етапах розвитку. Для молодості особливе значення має вибудовування системи особистих моральних, культурних, духовних цінностей, поєднане з усвідомленням власної унікальності й неповторності [12].

Дорослість виступає у Б.Г.Ананьєва скоріше як період соціально-психологічної зрілості людини й розглядає її як стаціонарний стан, який характеризується більш-менш повною стабілізацією функцій і властивостей “сформованої особистості, інтелекту, визначеної ціннісної орієнтації” [5].

З дорослістю прийнято пов’язувати такі нові особистісні характеристики, як: 1) уміння брати на себе відповідальність, ухвалювати рішення; 2) прагнення до влади й організаторські здатності; 3) здатність до емоційної й інтелектуальної підтримки інших; 4) упевненість у собі й цілеспрямованість; 5) схильність до філософських узагальнень; 6) захист системи власних принципів і життєвих цінностей; здатність чинити опір проблемам реальності за допомогою розвинутої волі; 7) формування індивідуального життєвого стилю; 8) прагнення впливати світ і “віддавати” індивідуальний досвід молодому поколінню; 9) реалізм, раціоналізм, тверезість в оцінках і почуття реалізації життя; 10) стабілізація системи соціальних ролей тощо [11, с. 7].

Тим часом, згідно з теорією К.Маркса, людина “тільки в суспільстві може розвинути свою дійсну природу, і про силу її природи треба судити не по

силі окремих індивідуумів, а по силі всього суспільства”. Процес взаємодії людини й суспільства виявляється як присвоєння й відтворення людиною суспільно-історичного досвіду людства, його матеріальної й духовної культури в ході спілкування з іншими людьми й залучення до соціокультурного прогресу людства у ході навчання, виховання й розвитку самої людини [13, с. 77]. Такий історичний підхід, що дозволяє пояснити соціальні механізми, умови й засоби формування людини, був розвинутий у вітчизняній літературі ще в 20–30-ті рр. Л.С.Виготським, а пізніше С.Л.Рубінштейном, А.Н.Леонтьєвим і їх послідовниками. Виходячи з навчання К.Маркса про соціальну сутність людини й формуючий вплив на неї предметної діяльності, у ході якої здійснюється “присвоєння людської дійсності”, радянські вчені показали, що історичний підхід протистоїть біологізаторським і натуралістичним концепціям становлення особистості й що на перший план висувається ідея соціального, культурно-історичного розвитку людини, включаючи перетворення її біологічної природи в результаті цього розвитку [13, с. 78]. У ході “присвоєння людської дійсності” (К.Маркс) людина “виробляється” (Ф.М.Достоевський), “вчиться бути людиною” (А.Н.Леонтьєв), і це досягається в процесі навчання, виховання й розвитку людини, спілкування її з іншими людьми й залучення до соціокультурного досвіду людства.

Цю точку зору підтримує і Б.Г.Ананьєв, підкреслюючи, що людина, здійснюючи свій життєвий шлях, фундаментальним чином вписує себе в суспільно-історичний простір своєї епохи, життя країни. Для неї історичний час є “фактор першорядної важливості для індивідуального розвитку людини. Усі події цього розвитку (біографічні дати) розташовуються відносно до системи виміру історичного часу” [4, с. 154]. Є багато фактів, що свідчать про залежність конкретних психічних станів і процесів індивіда від історичного часу. Історичний час, звичайно, здавна вивчається суспільними науками. Але глибоке проникнення історичного часу у внутрішній механізм індивідуально-психічного розвитку виявлений лише новітньою психологією. Це служить підставою для постановки питання про більш широкі генетичні зв’язки в індивідуально-психічному розвитку, що не обмежуються онтогенетичними характеристиками. Психологічна зміна структури особистості, її характеру й таланту не може розглядатися поза категорією історичного часу, що є параметром суспільного розвитку й однією з характеристик історичної епохи, сучасником якої є дана конкретна популяція й належна до неї особистість.

Відкидаючи розповсюджені в літературі біологічні й суб’єктивістські концепції життєвих циклів людини, В.Шевчук стверджує, що вікові характеристики біографічних дат визначаються не біологічними рівнями й психологічними структурами, а конкрет-

но-історичними умовами громадського життя. Вчений доводить, що як би не варіював час включення людини в громадське життя як самостійного діяча, сам факт початку діяльності має фундаментальне значення для життєвого шляху людини. Увесь попередній розвиток (від народження до дорослості) збігається з послідовною зміною етапів виховання, освіти й навчання людини. Усі ці етапи взаємозалежні й перспективно орієнтовані на підготовку людини до самостійного життя в суспільстві, становлять лише підготовчу фазу життєвого шляху людини. У генетичному відношенні ця фаза винятково важлива не тільки тому, що виховання є основною формою спрямованого впливу суспільства на зростаючу людину, соціального керування процесом її формування як особистості. Не меншою мірою важливо й те, що в процесі соціального формування особистості людина утворюється як суб’єкт суспільної поведінки й пізнання, складається її готовність до праці [2].

Вибір професії, ціннісна орієнтація на ту або іншу сферу суспільного життя, ідеали й цілі, які в самому загальному вигляді визначають суспільну поведінку й відносини на порозі самостійної діяльності, – усе це окремі моменти, що характеризують початок самостійного дорослого життя в суспільстві. Насамперед, воно є стартом самостійної професійної діяльності. За даними В.Шевчука, відношення старту до різних періодів підлітковості, юності й дорослості наступне: у період 11–20 років – 12,5%; 21–30 років – 66%; 31–40 років – 17,4% тощо. Загалом, старт творчої діяльності збігається із найбільш значним періодом самостійного включення в громадське життя.

Життя людини як історія особистості в конкретну історичну епоху і як історія розвитку її діяльності в суспільстві складається з багатьох систем суспільних відносин у певних обставинах, з багатьох вчинків і дій самої людини, що перетворюються на нові обставини життя.

То яку людину можна вважати не тільки фізіологічно, соціально і юридично, але й психологічно дорослою? При спробі осмислення дорослості психологічні критерії стрімко суб’єктивуються, оскільки центральним моментом переживання себе як дорослого для людини є її власне ставлення до віку, віднесення себе до певної вікової когорти. Поняття дорослості у першу чергу співвідносять із дослідженням екзистенційного ставлення людини до власного життя: не стільки до себе самої, до свого “Я”, скільки до більш широкого контексту здійснення свого життя, можливості вплинути на світ і змінити його, приписуючи себе до багатомірного соціокультурного досвіду. Людина стає дорослою за умови поєднання декількох факторів, а саме історичних, соціально-економічних і особистісних.

Література

1. Havighurst R. J. Characteristics of Developmental Task [Електронний ресурс] / R. J. Havighurst. – Режим доступу: 23.04.2012: <<http://www.freudianslip.co.uk/havighurst.php>>. – Загол. з екрану. – Мова англ.
2. Szewczuk W. Psychologia człowieka dorosłego : wybrane zagadnienia / Włodzimierz Szewczuk. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1962. – 131 s.
3. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
4. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.

5. Ананьев Б. Г. Структура развития психофизиологических функций взрослого человека. Хрестоматия по возрастной психологии : учеб. пособ. для студентов / сост. Л. М. Семенюк ; под ред. Д. И. Фельдштейна. – Изд. 2-е, доп. – М. : Институт практической психологии, 1996. – 304 с. – С. 275–282.
6. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 272 с.
7. Кон И. С. Психология ранней юности : кн. для учителя / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 252 с.
8. Кон И. С. Отрочество как этап жизни и некоторые психолого-педагогические характеристики переходного возраста. Хрестоматия по возрастной психологии : учеб. пособ. для студентов / сост. Л. М. Семенюк ; под ред. Д. И. Фельдштейна. – Изд. 2-е, доп. – М. : Институт практической психологии, 1996. – 304 с. – С. 239–247.
9. Кон И. С. Психология старшеклассника. Хрестоматия по возрастной психологии : учеб. пособ. для студентов : сост. Л. М. Семенюк ; под ред. Д. И. Фельдштейна. – Изд. 2-е, доп. М. : Институт практической психологии, 1996. – 304 с. – С. 259–266.
10. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб. : Питер, 2008. – 992 с.
11. Сапогова Е. Е. Взгляд на взрослость изнутри: психологический дивертисмент “Психология зрелости и старения” / Е. Е. Сапогова. – 2001. – № 1 (13). – С. 5–27.
12. Сапогова Е. Е. Психология развития человека : учеб. пособ. / Е. Е. Сапогова. – М. : Аспект Пресс, 2005. – 460 с.
13. Фролов И. Т. Перспективы человека: опыт комплексной постановки проблемы, дискуссии, обобщения / И. Т. Фролов. – 2-е изд., переработ. и доп. – М. : Политиздат, 1983. – 350 с.
14. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон. – 2-е изд. – СПб. : Ленато, 2006. – 592 с.